

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO : 121
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ YAYINLARI NO : 11

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

III. MİLLÎ
SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ
SEMİNERİ BİLDİRİLERİ

20 - 22 Mayıs 1993

1994
KONYA

© Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü, 1994
ISBN 975 - 448 - 085 - -0

Selçuk Üniversitesi Yönetim Kurulunun 21 .03. 1994 tarih ve
94 / 89 sayılı onayı ile 1000 adet basılmıştır.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ 1994 - KONYA

ULUSAL KİMLİK BAĞLAMINDA SELÇUKLU SANATI

Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM *

1991 yılından başlayarak, bütün dünyanın ve Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı gelişmeler Azerbaycan'dan başlayıp İç Asya'ya kadar uzanan yeni Türk devletlerinin neredeyse aniden su yüzüne çıkışları, bizim dışımızda adeta yeni yeni Türkiye'ler yaratmış, Anadolu'daki Türk devletinin bu yarımadaadaki varlığını ve ayrıcalıklı konumunu yeniden vurgulamak gerekmiştir.

Bu şartlardaki kimlik anlayışı, köylüden şehirlie, devlet adamından düşünen aydına kadar hep farklı boyutlarda ele alınmış ancak, yeni kültür politikalarını tarihsel planda yapılandırma arayışı ortak payda olmuştur.

İkinci Cumhuriyet, resmi tarih, yeni Osmanlılık vb. kavramların gündeme gelmesi ve çeşit çeşit nostaljilerin tartışılması bu tür arayışların göstergesi olmuştur. İnsanlar bazı kavramları irdeleyerek (niyet ne olursa olsun) yeni yeni yapılanmalara gitmek istemektedirler. Türkiye açısından bu fenomen bir arayıştan çok, hızlı değişmeler karşısında bir güvenlik sistemi oluşturma, bir kimlik vurgulaması şeklinde gözükmektedir. Bu sistem, öz benlik duygusundan yola çıkıp, ufkun ötesini görme gayretiyle birleşerek sosyal psikoloji bazında kendisine yer aramaktadır.

Dünya ölçeğindeki değişmelerin ülkemiz insanına yansıma biçimi, Türk Sanatı araştırmalarının en acil şekilde devreye sokulmasını, bu arada Selçuklu Sanatının çok özel ve çok önemli konumuna sık sık göndermeler yapılmasını gerekli kılıyor.

Türk Sanatı araştırmalarının bütün şubelerinde olduğu gibi, Selçuklu Sanatı konusunda da belirli bir yayın birikiminden söz edilebilir. Bir o kadarda yayınlanmamış çalışmaları eklersek, elimizde küçük bir kütüphanenin mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmalarımız boyunca elde ettiğimiz doğru tanımlar ve belirlemelerin disiplini ayrıntılı sınıflamalar ve özel tipoloji çalışmaları gerçekten saygıdeğer faaliyetler zinciri halinde uzayıp gitmektedir. Bugüne kadar genel veya teknik ayrıntılar düzeyinde Selçuklu sanatıyla hepimiz ilgilendik. Ne varki hep böyle giderse; amaçsız anlamsız ve içeriği boşaltılmış bir alanda ömür tüketeceğiz.

Uzun zamandır tekrarlanan seminerler ve ilginize sunulan bildiriyle ortaya çıkan birikimin amacı ve anlamı nedir?

(*) İstanbul, M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Bu soruyla işe başlarsak zannederim, mimari ayrıntılar, motifler, figürler, ölçüler ve türlü türlü resimler içinde boğulmadan kendimize bir yol bulabiliriz. Aksi halde her defasında küçük bazı yeniliklerin eklendiği genellemelerle defteri kapatmış oluruz.

Bilimsel toplantılar ve yayınlarda, Selçuklu Sanatının bugüne kadar aktarılması yapılamadığından, bu dönemin birikimi kütüphane raflarında kalmış, her şey Selçuklu sanatı uzmanları arasında oynanan bir oyuna dönüşmüştür.

Akademik üslubun belirli bir çizgide tutulması gereklidir. Ancak, günümüzle asla ilgi kuramayan, zaman zaman derinleşen ayrıntı merakı, ulusal kimlik bilincimizin dışında kalan soyutlamalara varmamalıdır, düşünncesindeyim.

Günümüzde toplumsal şekillenmeye Selçuklu sanatının verilerini eklemekle, Selçuklu sanatını kemikleşmekten kurtarmış; tarihi, sürekli ve bütüncül bir tarzda kavramış oluruz. Böylelikle bizler de birer fosil araştırmacısı olmaktan sıyrılıp bu sanatı toplumsal hayatımızın anlamlı bir dokusu haline getirmiş oluruz.

İnsanlar, hızlı değişme ve belirsizlikler karşısında hep tedirgin olmuşlardır. Bir ülke ve toplumun, daha çok kriz ve bunalım devrelerinde "değer arayışı" içine girdikleri veya mevcut değerleri su yüzüne çıkarttıkları görülmektedir. İşte Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkcülük, her üçü 19. yüzyılın toplum yapısı içinde, çalkantılı bir dönemde böyle ortaya çıkmıştır. Bu ortamda bir medeniyet tercihi veya hayat tarzı anlayışları vardı. Büyük düşünce akımları veya modalar sürüp giderken Selçuklu kültürünün varlığı aydınlarımızın dikkatini çekmemiş; Abdullah Cevdet, Ahmet Vefik Paşa, Mehmed Akif ve hatta Osman Hamdi Bey'in bu kültürle ciddi bir dostluğu olmamıştır.

Böyle bir ilginin doğması için aradan 100 yılın geçmesi gerekmiştir.

Selçuklu Araştırmalarında büyük ürünler vermiş G. Öney bir kitabında "Selçuklu devri Türk Sanatı olağanüstü güçlü büyük bir arayış içinde olduğu çağdır. Çok ilginç bulduğum ve sevdiğim Selçuklu sanatının çeşitli dallarını tanıtmaya gayret ettiğim için mutluyum" diyor.

D. Kuban ise, bu yolda büyük emekler vermiş olmakla birlikte, Selçuklu kimliği konusunda ciddi kuşkuvarı olan bir yazardır. Ona göre; "Selçuk bir kabile bir hükümdar ailesi ve bir devlet adıdır. Bunun Anadoludaki sanat yaratmalarını sıfatlandırarak bir genelliği yoktur. Türkiye'de 13. yüzyıl sonuna kadar yavaş yavaş beliren bir stil bütünlüğü varsa bile, bu sadece Selçuk politik hakimiyeti ile izah edilemez.

O. Aslanapa'nın çok çeşitli vesilelerle ve değişik türdeki yayınlarında Selçuklu sanatı sağlam bir konum kazanır. Kronolojik gelişme kavramını, ısrarlı ve titiz biçimde metodunun ayrılmaz parçası haline getiren bu hocamız, ortaya koy-

duğu pek çok görüş içinde belkide bizim için en önemli olanı yakalamıştır. Çok mütevazi bir üslupta dile getirdiğinden hâla pek çok kişinin dikkatinden kaçan nokta; Selçuklu Mimarisindeki kubbe-mekan ilişkisinin Osmanlılardan çok önce şekillenmiş olduğu gerçeğidir. Onun ifadesiyle, mihrap önündeki kubbenin giderek adım adım büyümesi ve sonunda, orta mekânı örten anakubbenin alt yapıyla bütünleşmesi büyük Osmanlı camilerinin öncüsü olmuştur. Bu gerçek Selçuklu mimarisi olmaksızın Mimar Sinan'ın da 'olamayacağı' gerçeğini apaçık ortaya koymuştur.

S. Ögel; "13. Yüzyıl Anadolu sanatında bütün İslâm âleminde eşine az rastlanır bir verimlilik göze çarpar" diyor. İslâm sanatı içinde ilk defa olarak Türk sanatının böyle belirli bir bütünlükle kendini buluşu bu tezyinatta aksetmektedir. D. T. Rice, Selçuklu sanatı için "Yeni ve çok özel bir sanat" deyimlerini kullanıyor.

Kültür tarihi, iktisat tarihi, siyasi tarih ve sanat tarihi araştırmaları bu doğrultuda ilerlerken; Mustafa Akdağ'dan Mehmet Önder'e, Mûkrimin Halil Yinanç'dan Faruk Sümer'e, Mehmet Altay Köymen'den Osman Turan'a kadar pek çok yazar konuyu farklı yönlerden irdelenmişler, amaçları ve yöntemleri farklı bile olsa, değerli eserler vermişlerdir.

Konu ilgi çekmektedir. Fakat ilginin türü derinliğı ve mesajı farklıdır. Bu fark araştırmacıların dünyaya bakış tarzına bağlıdır.

Bugüne kadar Selçuklu kültürünün anlamı ve önemi üzerine çok veciz seçkin cümleler sarfedilmiş, fakat bunlar arasında meseleyi enine boyuna kavrayan, tarihi bugüne aktaran tek cümle Rus Türkolođu Vladimir Aleksandroviç Gordlevski (1876-1956)'ye ait olmuştur.

Gordlevski, "Türkler için Selçuklu tarihi, yalnızca bilimsel değil aynı zamanda ulusal ve siyasi bir sorundur". Tam anlamıyla ürkek bilim adamlarımıza ithaf edilecek bir cümle...

Bu ana fikri ne Clement Huart ne de Friedrich Sarre ortaya koyamadılar. Selçuklu Araştırmalarının başlangıcında emeğı geçen bu iki isim, Selçuklu sanatının ayırıcı özelliğini farketmediler. Batılıların büyük çoğunluğı; Herzfeld, Creswell, Poppe, Mısır, Suriye, Irak ve İran'da ne yaptılarsa, A. Gabriel de Türkiye'de onu yapmış işin can alıcı noktasını belirleyememiştir. 19. yüzyıl içinde Osmanlı Türkiyesi'ni gezenler dilci diplomat, tüccar subay, casus veya rahip gibi çeşitli mesleklere mensup kişilerdi. Sonradan epigraf ve gerçek sanat tarihçileri devreye girdi.

Bu kısacık döküm bile gösteriyor ki, Selçuklu sanatı araştırmaları Or-

yantalizm ve Türkoloji geleneği içinde yer alan kültür tarihi tezlerinin kavşak noktasında kendisini belli etmiştir.

Kültür tarihi ufukumuzu muhteşem metoduyla aydınlatan F. Köprülü, Selçuklu araştırmaları için de geçerli olabilecek metodunu şöylece formüle eder; "Bütün Türk Tarihi ve Türk Kültür Tarihi, kaynaklarından bugüne kadar, zaman ve mekan içinde bir bütün olarak incelenmesi gerekir". Kendisinin Bilgi ve Milli Tetebbular mecmuasındaki yazılarından başka, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları" başlıklı çok önemli yazısını da hatırlatmak isterim.

Bugünün sanat tarihçisi, dünya üzerinde mevcut kültür dairelerinden hangisine mensup olduğu konusunda derin rahatsızlıklar çeken aydın kesimin bir parçasıdır. Sanat tarihi politika, sinema, bilim adamlığı v. s. bunlardan her biri toplumun farklı bir mekanizmasını harekete geçirmektedir. Bu adamlardan bir kaçının hatta birinin eksikliği önemli bir boşluk bırakmaktadır. Bu durum hemen herkesce bilinmekteyken günümüz bilim adamlarının tek yönlü yaşadığını görmekteyiz. Sözelimi burada bildiri sunan bir konuşmacı için dünyada, bildirisinden başka şeylerin varlığı o derecede önemli değildir. Eğer Selçuklu motiflerinden biriyle ilgileniyorsa, Birakınız osmanlı sanatını, Selçuklu sanatının diğer konuları bile pek fazlaca onun dikkatini çekmez.

Çok sık rastladığımız bu olay yabancılaşmadır. Ve bilmekteyiz ki, her yabancılaşma kimlik krizine yeni bir düğüm atmaktadır. Bunda çağımızın aşırı uzmanlar çağı olmasının da rolü var. Bu noktada sanat tarihçisinin karşısında duran sorun; dün-bugün-yarın bağlamında Selçuklu sanatının konumudur. Sorunu bir denklem halinde netleştirelim:

Bütünyle Ulusal nitelikte olmayan, İslâm enternasyonalı ile ortak paydaları olan Selçuklu sanatı, İslâm sanatından hangi yönleri ayrılmaktadır ki; Selçuklu sanatının Anadolu'da özel bir yeri olsun. Selçuklu sanatının özelliği nedir ki, farklı bir ilgiye konu olsun.

Selçuklu sanatını ulusal kültürümüze maletmeden önce bu sanatın kimliğini doğru tanımlamak gerekir. Böylelikle bugünkü tanımlamaya uyan bir ortam bulabiliriz. Sanat tarihi ile güncel kültürün ve politikanın kesiştiği alan, hem sanat tarihi hem de çağdaş kimlik payının ortak yürütüldüğü sınırlar içinde belirlenecektir. Buna göre bir araştırma hangi düzeyde olursa olsun, güncel sosyolojiye ve ulusal kimliğe sanat tarihinin eklenmesidir.

Selçuklu sanatı karşısında; bizimle batılılar arasındaki tavır farkı, bu sanata duyulan ilginin ortak sebeplere dayanmadığını göstermektedir.

Batılılar arasında, Selçuklu sanatına karşı antipati besleyenler yok denecek kadar azdır. Bunun sebeplerinden biri Osmanlı'ya karşı bir alternatif

koyma endişesine dayanıyor. Osmanlı fobisini açıklayabilirsek, Selçuklu sempatisinin sebepleride kendiliğinden ortaya çıkar.

Batı için Osmanlı hortlaması halinde enternasyonal ve global boyutlar kazanabilecek bir güçtür. Uyanması halinde bu gücün siyasal ilgi alanı Doğu Avrupa'dan Hazar ötesine kadar genişleyebilir. Batı'nın Selçukluyla bu anlamda tarihi bir hesaplaşma endişesi yoktur. Selçuklular Konya merkezli bir kara devleti olarak Küçük Asya'nın orta ve doğu kesimlerinde yaşamakta, Bursa Miryakefalonya hattının batısına sarkmamaktadır. Pact Ottomanica, nizam-ı âlemi ifade ederken, Selçuklular, sadece Selâcika-i Rum veya Konya Selçukluları imajı ile yetinen Sümerler, Hititler veya Asurlular gibi tarihe gömülmüş masum kavimlerden biridir. O halde batılılar'ın Selçuklu romantizmi temelinde uluslararası stratejik risk taşımayan konumu dolayısıledir.

Ortodoks dünya ile Avrupa arasındaki yakın doğu dengesini asıl bozanlar Osmanlılar'dır. Bu nedenle Osmanlı kültür ve sanatı belirli endişe ve çok özel duygularla gündeme alınmaktadır. Selçuklular, pür İslâmî olmayan, fazla ileri gidmeden 14. yüzyılın başında ömrünü tamamlayarak Batı'nın gündeminden düşmüş bir kültürü temsil etmektedir.

R. O. Arık'ın ifadesiyle: Selçuklu dönemindeki sanatta sanki paganist bir hava eser". Aynı husus N. Sakaoğlu tarafından" göçebe ruhunun yankıları" şeklinde ifade edilir.

Gerçektende, ejderler, grifonlar, çift başlı kartallar, Erzurum'dan Afyon'a kadar direnen inatçı bir hafızanın ikonografik ürünleridir. Şer güçlerle mücadele eden alperenler, geyik, kurt veya yırtıcı kuş şeklinde Oğuzboyunu veya kahramanı sembolleştirir. Bütün bu mesajlar mükemmel bir amaca uygun bir tasarım halinde taşa işlenmiştir. Selçuklu Sanatında İslam dışı gibi görünen motif Batı'nın ilgisini çekmekte, bu ayırım bir orijanalite olarak ele alınmaktadır.

İnsan ve onun kendi çevresinde oluşturduğu herşey, kendi mutluluğu içindir. Ne arkeolojik hafriyat, ne kuantum fiziği, ne Selçuklu ejderleri, ne çok sesli müzik ve ne de başka bir sorun insanımızın mutluluğundan daha önemli olamaz. Tıpkı bunun gibi; ilgili olduğumuz bilim dalı sadece anlamsız detaylarla uğraşıyorsa en başta o mesleğin felsefesini çığnıyoruz demektir.

Selçuklu araştırmacısı bile olsak, bu sanatı, öncesinden ve sonrasında kopartmadan, tarihimize bütüncül ve sürekli bir olgu olarak bakmak durumundayız. Selçuklu'ya evet Osmanlı'ya hayır, veya tersini ifade eden bir tercihte bulunma hakkımız yoktur.

Tarih bir bütündür, insanımızın tarihi Beylikler Devri, Osmanlı, Cumhuriyet veya Selçuklu Devri şeklinde ayrı ayrı tarihlere bölemeyiz. Selçuklu kültürü ve

Sanatı, basit bir şöven çoşkudan öte, gerçeklerin adlandırdığı sentez halkalarından biridir. Çok özel ve önemlidir. Çünkü geçmişimizin ve Ulusal kimliğimizin kaynaklarından biri buradadır.

Cumhuriyetimiz bir reddi miras üzerine kurulmamış, tersine bütün politik güçlüklerle rağmen tarihle barışık bir kültür restoryasyonunun eseri olmuştur.

Selçuklu Kültür ve Sanatını hiç gündemden çıkartmayalım. Çünkü bu sanatta; İslâm'daki mutlak düzenin temsilcisi geometrik kompozisyonlar önemli bir yer tutar, hat sanatı ve bitki süslemeleri İslâmı ortak paydasıdır. Son elli yılın gelişmeleri göstermiştir ki, bütün İslâm dünyası için nihai adres Türkiye örneğidir. Ve Selçuklu Sanatı'nın bu anlamda Stratejik bir gücü vardır.

Asiyatik kökenli figürler ise, bizi, bugün Hazar ötesinde tekrar su yüzüne çıkmış Türk Devletlerini tarihiyle buluşturmaktadır. O halde Selçuklu Sanatı bu bakımdan da Türkiye'nin artan gücüne destek vermektedir.

Bu iki temeli esas alarak Selçuklu araştırmalarının bu günkü durumunu irdeleyelim.

Aradan yirmi yıl geçtiği halde Prof. Aslanapa'nın hazırlamış olduğu "Selçuklu Sanatı Bibliyografyası"na yeni bir çalışma eklenmemiştir. Halen eksiksiz bir Selçuklu Sanatı Bibliyografyasının hazırlanamamış olması utanç vericidir.

Yüzyıllardır insanımızın belleğine yerleşmiş kavramları, mecazları, mazmunları, sembolleri arketipleri, her türlü olumsuz şart ve endüstrileşmekte olan şehir kültürü söküp atamamıştır. Selçuklu ikonoğrafisi, şekillerin görülen özellikleri kadar, belirli siyasal ve sosyolojik olgulardan yola çıkmamızı bekliyor. Çünkü bu sanatı yönlendiren asıl motivasyon, şekillerin arkasındaki temel düşünce toplumsal etik alışkanlıklara dayanıyor. O halde ikonoğrafi araştırmaları ikinci sorun olarak karşımıza duruyor.

Selçuklu kültürü ve sanatı, bir an için dikkatimizi 13. yüzyıl üzerinde odaklaştırmamızı sağlıyor. Ancak ulusal kimlik genelinde bu odaklaştırma sadece bütünün bir parçasıdır. O halde bu kesiti, öncesi ve sonrasıyla sürekli bağlantıda tutmak, Ortaçağ tarihi içindeki değişme ve gelişmeleri okunaklı bir biçimde sunmak durumundayız.

Dünyadaki globalleşme, yeni yapılanma ve belirsizlik ortamında Selçuklu sanatı, bizim için en etkili soğuk savaş silahlarından biridir. Özentle korunması gerekir.